УДК 930.] : 323.15(477), 1917/1921”

Коцур Віталій,

кандидат політичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
національних меншин

kotsurv@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>

Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України,
вул. Генерала Алмазова, 8. м. Київ, 01011

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-152-170>

Kotsur Vitaliy,

Ph.D. in Political Sciences, Assoc. Prof.,
Senior Research Scientist of the Department
of National Minorities

kotsurv@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>

I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-
National Research of the National Academy
of Sciences of Ukraine 8, General Almazova
St., Kyiv, Ukraine, 01011

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917 – 1921: У РОКИ МИНУЛОГО І СУЧАСНІСТЬ (ІСТОРІОГРАФІЯ)

Розкрито особливості діяльності національних меншин України в період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Проведений комплексний аналіз наукового дискурсу щодо місця і ролі національних меншин України в політичних процесах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Визначено, що дана проблематика представлена великим історіографічним масивом, який структурований у монографіях, статтях, довідниках, в яких відображена суперечлива тогочасна картина етнічної різноманітності на теренах України.

Проблема національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. розглядалася українськими дослідниками, які зосереджувалися на особливостях перебігу тогочасних подій, формуванні Української держави, так і на визначальних чинниках утрати її незалежності. Наукові дослідження з проблем національних меншин в Україні започатковані безпосередніми сучасниками національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Водночас науковці радянської доби розглядали Українську Центральну Раду і Директорію УНР як об'єднання дрібнобуржуазних партій України, які, на їхню думку, заважали становленню радянської влади та захищали поміщицький лад в Україні. Нав'язувалася думка, що більшовики надавали підтримку революційним та повстанським рухам в Україні з метою знищення контрреволюції. Зміст і позиції перших радянських публікацій щодо національних меншин визначалися впливом політики коренізації в Україні в 1920-х р. На початку 1990-х рр. сформувалося два ключових напрями дослідження питань української революції 1917-1921 рр. Перший був присвячений вивченню загальних питань та невідомих сторінок історії національно-визвольних змагань, а другий – аналізу внутрішньої політики та етнополітичних відносин у зазначений період. Доведено, що незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень, окреслена проблематика на сьогоднішній день потребує поглиблених розвідок з багатьох аспектів діяльності національних меншин того періоду.

Ключові слова: національно-визвольні змагання, національні меншини, історіографія, дослідження, Україна.

NATIONAL MINORITIES OF UKRAINE IN THE PERIOD OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLES OF 1917 – 1921: IN THE YEARS OF THE PAST AND MODERNITY (HISTORIOGRAPHY)

The peculiarities of activity of Ukraine's national minorities during the period of the National Liberation Struggles of 1917 – 1921 are revealed. It was made the complex analysis of scientific discourse on the place and role of Ukraine's national minorities in the political processes of the National Liberation Struggles of 1917 – 1921. It was determined that this problem is represented by the large historiographic array, which is structured in monographs, articles, reference books that reflect the controversial picture of ethnic diversity in Ukraine of that time.

The problem of the National Liberation Struggles of 1917 – 1921 was considered by Ukrainian researchers that focused on the peculiarities of the current events, formation of the Ukrainian state, as well as on the determining factors of the loss of its independence. Scientific researches on the problems of national minorities in Ukraine are initiated by the direct contemporaries of the National Liberation Struggles of 1917 – 1921. At the same time, soviet-era scientists considered the Ukrainian Central Rada and the Directory of the UPR as an association of petty-bourgeois parties of Ukraine, which in their opinion interfered with formation of the soviet authority and defended the landowner's regime in Ukraine. It was believed that the Bolsheviks supported the revolutionary and insurrectional movements in Ukraine in order to destroy the counterrevolution.

The content and position of the first soviet publications on national minorities were determined by the influence of coranization policy in Ukraine in the 1920s. At the beginning of the 1990s, two key directions of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921 issues research were formed. The first was devoted to the research of general questions and unknown history pages of the National Liberation Struggles, and the second – to the analysis of the domestic policy and ethno-political relations during the specified period. It has been proved that despite the existence of fundamental researches, today the outlined issues require in-depth exploration of many aspects of the national minorities activities of that period.

Key words: *national liberation struggles, national minorities, historiography, research, Ukraine.*

Історіографія етнополітичного розвитку та історичної долі національних меншин на території України в роки Першої світової війни і національно-визвольних змагань окреслена трьома дослідницькими напрямками: наукові розвідки про якісно-кількісний склад національних меншин і їхній соціокультурний розвиток; інтегрування в культурне, військове та політичне життя на українських землях; представництво в політичних партіях та громадських організаціях. Дана проблематика презентована великим історіографічним масивом, який змістовно структурований у монографіях, статтях, довідниках, в яких відображена суперечлива тогочасна картина етнічної різноманітності на теренах України.

Проблема національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. розглядалася великою когортою українських дослідників, які концентрували наукові пошуки як на особливостях перебігу тогочасних подій, формуванні Української держави, так і на визначальних чинниках утрати її незалежності. Усе це становить великий науковий інтерес насамперед під кутом зору використання історичного досвіду на сучасному стані державотворення. З іншого боку, події 1917–1921 рр. у радянській історіографії трактувалися як доба «Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни». У зв'язку з відкриттям нових архівних документів після проголошення незалежності України в 1991 р. та наукових розвідок з невідомих сторінок історії України, які базуються на сучасній методології, події 1917-1921 рр. розглядаються під кутом зору національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність та як один із історичних етапів державотворення. Враховуючи це, актуалізується питання стосовно аналізу, узагальнення та систематизації нових наукових знань щодо формування української державності та боротьби за її незалежність у 1917-1921-х рр., а також національних відносин на теренах України, як

науково-теоретичне підґрунтя для розбудови сучасної демократичної Української держави.

Метою дослідження є комплексний аналіз наукового дискурсу щодо місця і ролі національних меншин України в політичних процесах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

За визначенням дослідника О.О. Рафальського перед початком та в ході Української революції сформувалося два ключових підходи стосовно національного питання, а отже і до статусу етнічних меншин: 1) державницький національно-демократичний; 2) більшовицький [37, с.19]. У подальшому історичні розвідки, ґрунтуючись на ключових положеннях кожного із зазначених підходів, виокремлювали відповідні напрямки дослідження питання національних меншин у 1917-1921 рр. Так, дослідники національно-демократичного спрямування розглядають цей період як національні змагання. На думку В.Ф. Солдатенка, масштабні переміни в суспільно-політичному житті, які зумовили відновлення державності у різних її проявах, зокрема як Українська Народна Республіка у роки правління Центральної Ради та Директорії, Українська Держава, Західно-Українська Народна Республіка, варто кваліфікувати як національно-визвольну революцію [46, 65-66]. Детально розкривається контрверсійний перебіг подій 1917-1921 рр. у двотомнику «Нариси історії української революції 1917-1921 років», де виокремлюються особливості соціального, економічного та політичного життя в Україні, а також перші українські державотворчі проекти [30; 31]. Фактично в колективній праці підтверджується теза В.Ф. Солдатенка стосовно кваліфікації цих подій як національно-визвольні змагання. Водночас радянська історіографія, побудована на більшовицькому підході, вважала, що Українська революція – це перемога більшовиків, а починаючи з 1930-х рр. поняття «українська революція» зникає, натомість з'являється «Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні [7].

Наукові дослідження з проблем національних меншин на теренах України започатковані безпосередніми сучасниками тих буремних подій, зокрема в 1919 р. виходять у світ роботи щодо участі єврейського народу в суспільно-політичних трансформаціях початку ХХІ ст. авторів І. Берліна «Історичні долі єврейського народу на території російської держави» та С. Дубнова «Новітня історія єврейського народу». Типовим для контенту низки тогочасних наукових досліджень було представлення єврейської меншини як найбільш просунутої у вищих щаблях суспільного і політичного життя. Переважно подібні роботи присвячені загальним проблемам історії єврейського народу і лише фрагментарно відтворюють соціально-економічні та культурні аспекти їх діяльності на території Правобережної України. В мемуарах Петра Дяченка [18], Никифора Авраменка [1], Михайла Дорошенка [17] та інших висвітлювалися проблеми взаємовідносин українського населення з єврейським. Тенденційно частина діячів армії УНР чи повстанців відмічала участь у тогочасних подіях представників єврейського народу на боці більшовиків, зокрема, в якості комісарів. М. Дорошенко, розкриваючи проблеми більшовицької навали в Україну відзначав, що під час мобілізації найчастіше зголошувалися йти у військо до «червоних» росіяни, поляки, євреї, українці [17, с.71]. Водночас командарм М. Омелянович-Павленко відзначав, що єврейське населення, яке не входило до більшовицького руху, прихильно ставилося до української влади через антисемітський тиск Добровольчої армії [34]. Один із членів Директорії В. Винниченко, характеризуючи події 1918-1919 рр., відзначав демократичний характер суспільно-політичних змін в Україні. У праці «Відродження нації» він відзначав, що Україна, здобувши національну волю, буде сприяти вільному розвитку інших національностей, які проживають в Україні [9]. Натомість М. Грушевський визначав будь-які прояви нетолерантності за національною ознакою злочином. Враховуючи чинник політизації України він намагався побудувати систему управління державою таким чином, щоб залучати якомога ширші кола національних меншин. У праці «На Всеукраїнський з'їзд» він закликав українців та представників інших етнічних спільнот до взаємної співпраці

[13]. Отже, праці сучасників визвольного руху 1917-1921 рр. засвідчували активну участь національних меншин як на боці проукраїнських сил – так і антиукраїнських (більшовиків, Добровольчої Армії тощо).

Важливе значення для формування наукової думки в царині національних відносин мала історична розвідка Д. Дорошенка, як сучасника тих подій, котрий розглянув особливості революції та національного питання в Україні. У другому томі видання «Історія України 1917-1923 рр.: Українська гетьманська держава 1918 року» автор відзначав, що Центральна Рада піклувалася про самобутність та розвиток національних меншин. Натомість указував, що гетьман П. Скоропадський навпаки відкидав національне питання на другий план. Зокрема, Д. Дорошенко підкреслював, що після підписання Брестського договору сторони взяли на себе зобов'язання стосовно захисту прав національних меншин, однак гетьман, посилаючись на обставини, що склалися після перевороту, не визнавав цього документу, а отже і зазначених у ньому положень [16, с.150].

Науковці радянської доби розглядали Українську Центральну Раду і Директорію УНР як об'єднання дрібнобуржуазних партій України, які, на їхню думку, заважали становленню радянської влади та захищали поміщицький лад в Україні. Нав'язувалася теза, що більшовики надавали підтримку революційним та повстанським рухам в Україні з метою знищення контрреволюції. Звісно тезу радянських дослідників, стосовно підтримки повстанських рухів не варто сприймати однозначно, оскільки значна частина повстанських загонів, які боролися проти повернення старих порядків, була згодом або асимільована більшовиками, або ж знищена. Підтримували концепцію допомоги більшовиків повстанцям сучасники тих подій, які виклали власну точку зору у своїх працях, зокрема В. Антонов-Овсієнко [2], М. Скрипник [43], Є. Бош [6] та ін.

На змісті і світоглядних позиціях перших радянських публікацій щодо національних меншин певною мірою позначився вплив політики коренізації в Україні в 1920-х р. Втім, уже в умовах посилення командно-адміністративної системи управління та утвердження тоталітаризму відбувалося переосмислення з класових позицій суспільно-політичних процесів, зокрема «українського відродження». Усе це засвідчило утвердження партійного підходу до висвітлення подій 1917-1921 рр., і зокрема в мемуарній літературі учасників революційних подій в Україні. Як відомо, наприкінці 1920-х рр. історик-марксист М. Яворський концептуально обґрунтував значення цих подій для України, характеризуючи їх як національно-демократичну революцію [54]. У 1930-х рр. спостерігається зміна акцентів в оцінці історичних подій, в яких насамперед відкидалися будь-які національні особливості революції на теренах України. Так, М.А Рубач у статті «Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні» розкритикував роботу М. Яворського, при цьому запропонувавши класові методологічні підходи до вивчення цього питання. Дослідник відстоював тезу про український рух як невід'ємну частину російського [40]. Таким чином, відкидаючи національне підґрунтя та утверджуючи спільність з більшовицьким рухом, автор фактично сформував нову концепцію, в якій заперечувалися елементи української державності на різних історичних етапах.

Завдяки функціонуванню при Всеукраїнській академії наук Єврейської історико-археографічної комісії, досить активно працювали єврейські науковці (І. Галант, В. Рибінський, В. Іхтунський, Д. Мац та ін.). Вони вивчали соціально-економічні, культурно-освітні аспекти життя євреїв України, помітне місце приділяючи питанню переслідування євреїв царським режимом.

Частково торкаються питання національних меншин у роки національно-визвольних змагань такі радянські дослідники, як М. Попов («Національна політика Радянської влади», 1925 року), В. Затонський («Національна проблема на Україні», 1926), А. Буценко («Работа среди национальных меньшинств на Украине» // «Советское строительство», 1927), А. Глинський («Досягнення і хиби в роботі серед національних

меншостей», 1931) та ін. Під кутом зору історіографічної практики значення цих публікацій полягає в тому, що вони віддзеркалюють, з одного боку, спробу режиму підмінити наукові дослідження офіційними ідеологічно заангажованими версіями публіцистів і партійних функціонерів, а з іншого – зміни в підходах і тактиці влади щодо різних етнічних груп з урахуванням політичної кон'юнктури кінця 1920-х – початку 1930-х рр.

Важливим сигналом, під кутом зору утвердження партійних підходів у радянській історіографії, стала брошура «Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине», присвячена 10-й річниці Жовтневої революції. Тут подається класово рафінований аналіз стану національного питання, а також підсумовуються результати роботи, проведеної радянською владою в цьому руслі за десять років, починаючи з 1917 р. і до 1927 р. Загалом радянському періоду був притаманний розгляд суспільних процесів саме через призму вузького «марксистського» (класового підходу), що визначало обмеженість етнонаціональних дослідницьких практик.

Період десталінізації не змінив упередженого висвітлення революційних подій 1917-1921 рр. в Україні в радянській історіографії. Посилаючись на праці попередників, радянські дослідники 50-70-х рр. XX ст. «обґрунтовували» єдність усіх народів СРСР, а також нерозривний зв'язок більшовицького руху в Україні від російського. Більше того, окремі академічні видання, спотворюючи історичні факти, намагалися довести відсутність української державності з усіма її атрибутами в цей період, а національно-визвольний рух українського народу висвітлювався як бандитизм, який мав антисемітське забарвлення. В академічному виданні «Истории Украинской ССР» (1969 р.) політика Центральної Ради [19] тенденційно розкривалася як антирадянська.

В умовах посилення авторитаризму впродовж 1970-80-х рр. відбувалося повернення до методологічних принципів історичних досліджень 1930-х рр., а будь-які спроби альтернативного висвітлення подій 1917-1921-х рр. зазнавали нищівної критики зі сторони партійного керівництва. Так, під час підготовки 5 тому «Історії Української РСР» 1977 р., який присвячувався 60-річчю початку Жовтневої революції, авторський колектив М. Супруненко, Ю. Гамрецький, Ю. Кондуфор, Р. Симоненко та інші прагнули певною мірою врахувати особливості національно-визвольного руху на теренах України, проте якихось концептуальних змін у праці не відбулося через політичний тиск тогочасного партійного керівництва [5, с.10]. В радянській історичній науці в УРСР утвердилися класові партійні стереотипи мислення, які характеризувалися однозначністю, спрощеністю, схематизацією складних суспільно-політичних явищ, зокрема, і в царині національних відносин. У зв'язку з цим український науковець В. Устименко відзначає, що історичні праці в УРСР фактично не мали наукового характеру, а опубліковані праці керівництва державних чи партійних органів мали здебільшого пропагандистське спрямування. Водночас історик констатував, що характерною особливістю періоду застою стало припинення вивчення проблем національних меншин в історичній ретроспективі [49, с.7].

Зміна сприйняття ключових подій в історії України, зокрема проблем національних відносин відбулася в період 1989–1991 рр. В умовах перебудови спостерігалось піднесення національних настроїв, що фактично й сприяло появі нового бачення проблематики національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Однією із похідних цієї тематики стало вивчення саме ролі національних меншин у подіях Української революції. У зв'язку з цим виходить низка документальних та історичних праць, які висвітлюють політику Центральної Ради, гетьманату та Директорії. Так, Товариством любителів книги УРСР наприкінці періоду перебудови було видано працю «Чотири Універсали», де читач мав змогу ознайомитися з документальними свідченнями, які спростовували тези більшовиків про антинародний характер Центральної Ради [23]. Нова генерація істориків, керуючись «розсекреченими» документами, сформувала іншу точку зору стосовно подій 1917-1921 рр. Одним із представників нової когорти дослідників став О. Романчук, який у

праці «Ультиматум» не лише розкривав злочини більшовиків, але й наголошував на демократичності Центральної Ради у вирішенні національного питання. На основі аналізу історичних джерел автор у своїй брошурі вперше актуалізував проблему політичного і національного конфлікту більшовицької Росії і УНР [39].

На початку 1990-х рр. сформувалося два ключових напрями дослідження питань української революції 1917-1921 рр. Перший – присвячений вивченню загальних питань та невідомих сторінок історії національно-визвольних змагань, а другий – аналізу внутрішньої політики та етнополітичних відносин у зазначений період. Цими дослідженнями опікувався Інститут історії НАН України, який започаткував серію збірників «Україна крізь віки». Один із томів, підготовлений О.П. Реєнтом та О.С. Рубльовим, присвячувався проблемі української революції. У своєму доробку відомі дослідники історії України відзначали важливість питання етнополітики в діяльності урядів УНР та Української Держави [41].

Разом із дослідником Б. М. Янишиним, голова Національної спілки краєзнавців України О.П. Реєнт у роботі «Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз» вивчають політику російського уряду стосовно «національного питання», маючи на меті «вирівнювання» національного складу імперії, а фактично асиміляцію національних меншин, переселяючи біженців здебільшого вглиб Великої Росії, подалі від рідних місць, максимально перемішуючи людей різних національностей

Активно продовжуються наукові дослідження щодо єврейської національної меншини. Так, Л.В. Білоус у статті «Депортація єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни» простежує політику російської влади щодо єврейського населення прифронтових зон під час Першої світової війни. Зокрема, значну увагу приділено примусовому переселенню євреїв та ролі військового командування у цих процесах. Дослідник етнічної історії Владислав Гриневич у статті «Євреї в австро-угорській та російській армії» проаналізував єврейську емансипацію в Австро-Угорщині у другій половині XIX ст. та відзначає загалом високий освітній рівень єврейського населення, що зумовило велике представництво в офіцерському корпусі та мобілізацію близько 400 тис. євреїв до російської армії.

Аналіз представництва євреїв у Волинській губернії розглядає Н. Рудницька (Громадянське життя євреїв Волинської губернії в роки Першої світової війни). Дослідниця проводить якісно-кількісний аналіз єврейських міських та містечкових общин, релігійних організацій, культурно-просвітницьких товариств, політичних партій та громадських об'єднань.

Місце і роль національних меншин у південноукраїнських землях розглянуто в розвідках Г. Ф. Турченка «Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні». Особливу увагу дослідник приділяє планам Антанти і Троїстого союзу щодо населення цих територій та гнобленню Російською імперією національних меншин у зв'язку з підозрами у співпраці з державами-суперницями. Найбільших утисків, на думку автора, зазнавали німці, що проявилось насамперед у мовній дискримінації.

Німецьке питання розглядає і І. Татаринів у статті «Німецьке населення Бессарабії напередодні та в роки Першої світової війни». На основі архівних документів досліджуються умови життя бессарабських німців напередодні Першої світової війни, а також з'ясовуються зміни, що відбулися в національному соціумі з її початком. Розглядається мобілізація німецького населення Бессарабії в російську армію та його внесок у забезпечення військ продовольством і необхідними речами.

На сучасному історіографічному етапі проблематика національно-визвольних змагань представлена багатопланово. Серед авторів слід відмітити працю М. Лазаровича. У науковій розвідці «Російська національна меншина України у XIX – на початку XX століття: соціально-економічний вимір» автор досліджує основні тенденції зростання чисельності й розселення російської національної меншини в Україні на різних етапах її розвитку. З'ясовує причини переселення росіян на українські землі та аналізує основні

заняття переселенців. Автором проведено комплексне дослідження болгарської національної меншини («Болгарська національна меншина України напередодні революції 1917–1921 рр.»), зокрема відслідковано основні тенденції зростання чисельності й розселення болгарської національної меншини на теренах України на різних етапах її розвитку. Окрім того з'ясовано причини переселення болгар на українські землі, основні заняття переселенців. Помітну увагу приділено національно-культурному розвитку болгарських колоністів, визначено вплив національної політики Російської імперії на діяльність болгарської меншини. Разом із Н. Лазарович у роботі «Етнодемографічна специфіка та соціально-професійна стратифікація національних меншин України напередодні національної революції 1917-1921 років» досліджено основні тенденції зростання чисельності й розселення найбільших національних меншин України. З'ясовано етнічне співвідношення мешканців міст і сіл, визначено особливості виробничої зайнятості, суспільного поділу праці та соціальної структурованості серед етносів на українських теренах.

Окрім М. Лазаровича, стан національних меншин напередодні Української революції у своїх статтях розглядає О. Погуляєв. («Національні меншини правобережної України напередодні Української революції», «Німецька національна меншина правобережної України у період зміни українських урядів»). Дослідником проаналізовано становище національних меншин Правобережної України напередодні Української революції, зокрема, їхній соціально-економічний стан, громадсько-політичний рух та культурно-освітній розвиток. Розглянуто політичні пріоритети німців України у період зміни українських урядів 1917-1919 рр.

Доктор історичних наук Ю.М. Поліщук у монографії «Національні меншини Правобережної України у контексті етнічної політики Російської імперії (XVIII – початок XX століття)» наводить дані з етнічної та етносоціальної структури населення та аналізує «смуго єврейської осілості», що стала своєрідним демографічним та економічним зашморгом для представників цієї етнічності.

До окресленої проблематики слід додати довідник В.Б. Євтуха «Етнонаціональна структура українського суспільства». У книзі структурізовано подано відомості про українську етнонацію, національні меншини та спільноти з невизначеним статусом в Україні. Для кожної спільноти наведено інформацію про її загальну чисельність та розселення в світі, генеалогію мови, антропологічний тип, віросповідання, чисельність і розселення в Україні, мови спілкування, соціально-демографічні характеристики, історію цієї спільноти в Україні, додається нарис її етнічної історії.

Чимало наукових розвідок присвячено німецькій спільноті, серед них: О. Ядловська «Трансформація серед німецького населення Півдня України 1917-1920 рр.» (розкриваються зміни, що відбувалися у становищі німецького населення України упродовж 1917-1920 рр.) і П.І. Барвінська «Становище німців-колоністів Півдня України в контексті українсько-німецьких відносин (1917-1918)» та Г. Ф. Турченко «Політичне життя німецькомовної етнічної групи південної України в 1917-1918 рр.».

Проблемі міжнаціональних відносин присвячена робота Т. Демченко та О. Оніщенко «Українсько-польське співробітництво в роки Української революції (на прикладі Чернігова 1917 р.)», де проведено ретроспективний аналіз взаємодії між двома народами в буремному 1917 р.

У спільній роботі представників Запорізького національного технічного університету М.В. Дедкова та А.А. Коянса «Формування діаспори волзьких татар в Запорізькому краї (кінець XIX – перша половина XX століття)» проаналізовано причини переселення волзьких татар на Південь України, зокрема, під час першого його етапу до 1917 р. Питанню ж чеської меншини в Україні присвячена праця О. Місечко «Чехи на мовній карті України (остання третина XIX – перша третина XX ст.)»

Повертаючись до питання єврейської спільноти, слід згадати роботу доктора політичних наук М. Гона «Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування

взаємин з українцями в міжвоєнний період», де проаналізовано становище єврейської громади в роки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., прослідковано особливості формування єврейських загальнонаціональних представницьких органів, визначено причини міжнаціональних конфліктів та ставлення чільних єврейських діячів до Української держави.

Як уже відзначалося, окремим змістовним блоком виступають дослідження політичного представництва національних меншин, зокрема роботи: В.Ю. Куртяка «Етнічний фактор у діяльності політичних партій в Україні 1917-1921 років», (про етнічний склад більшовиків в Україні, де домінували росіяни, євреї та прибалти. Про вплив єврейських партій «Бунд», «Поалей-Ціон» та «Фольксспартай» на впровадження сіоністських ідей в політичному житті України 1917-1920 рр.); Т.М. Макаренко «Політика Української центральної ради щодо національних меншин (березень 1917 – квітень 1918 рр.)», де розкрито процес формування політики Центральної Ради щодо національних меншин; досліджено комплекс проблем, пов'язаних з пропорційним представництвом національних меншин у Центральній Раді; простежено процес створення органів самоврядування національних меншин, зокрема, Національних союзів та Єврейської Громадської Ради, охарактеризована нормативно-правова база їх формування, реконструйовано мережу органів самоврядування, визначено основні тенденції їх розвитку та ін.

Контраверсійні питання соціальних потрясінь, політичних протистоянь з включенням у цю боротьбу національних меншин розглядаються в монографії Ю.В. Котляра «Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917-1931)», де йдеться про діяльність Центральної Ради по забезпеченню прав національних меншин України, національні меншини у повстансько-партизанському русі, напрями і типологія повстанського руху на Півдні України, кримсько-татарські повстання, єврейські погроми на Півдні України і повстанство, німецьке і болгарське населення в повстанській боротьбі. У роботі В. Деревінського «Ставлення ОУН(б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин», розкривається місце і роль національних меншин у 1917 – 21-х рр. на території Української Народної Республіки під кутом зору їхньої співпраці з більшовицьким режимом.

Однією із провідних наукових установ по дослідженню міжнаціональних відносин в Україні в період 1917-1921 рр. є Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. У період з 1997-1999 рр. науковцями інституту (до 1998 р. він мав назву Інститут національних відносин і політології НАН України) проведено комплексні дослідження, зокрема: з ключових питань етнополітики державних утворень на території України та національних відносин, які були висвітлені у спеціальному номері збірника «Наукові записки» [32]. Проблема етнополітики Центральної Ради та Директорії УНР присвячено наукову розвідку В. Солдатенка [44], Т. Горбань [10, с.10-37], В. Гусєва [15, с.72-80], Н. Макаренко [26, с.80-86], А. Гошуляк [11, с.110-116] та ін. Велика увага корпорацією вчених приділялась участі етнічних спільнот у революційних рухах, політичному житті країни, роботі органів державної влади та міського самоврядування. Саме ці аспекти актуалізовані дослідниками О. Калакурою [20, с.103-110], Т. Щетиніною [53, с.21-30], Т. Бевз [4, с.37-46], О. Рафальським [38, с.176-184] та ін. Окрім того, В.Ф. Солдатенко визначав ключові закономірності міжнаціональних відносин в умовах національно-визвольних змагань, а також виокремив чинники, які впливали на участь національних меншин в революційних подіях [44, с.3-21]. У праці «Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917-1920 рр.» В.Ф. Солдатенко розкрив особливості поглядів на національне питання низки політичних партій, які на той час функціонували в Україні. Окремо, дослідник приділив увагу діяльності єврейських політичних організацій [45].

Важливим історіографічним доробком на межі століть з проблематики національних меншин стала монографія О.О. Рафальського «Національні меншини

України у ХХ ст.: історіографічний нарис. Проаналізувавши великий пласт архівних джерел, а також, мемуарів, наукових праць дослідників різних епох, учений визначає провідне місце національного питання в національно-визвольних змаганнях. Проаналізувавши основні дослідження істориків радянської доби та перших років незалежності України, він дійшов висновку про необхідність детального вивчення багатопланової проблеми національних меншин в умовах Української революції, оскільки станом на 2000 р. вона залишалася мало дослідженою [37, с.117]. Автор окреслив коло актуальних наукових проблем, які потребували негайного розв'язання в сучасній соціогуманітаристиці.

Авторський колектив монографії «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект» приділив особливу увагу формуванню етнополітики на території України. Відзначимо, що у цьому дослідженні було виокремлено в окремі підрозділи 3 основні напрямки: 1) державотворення за часів Центральної Ради та питання національних меншин; 2) національні меншини в політиці більшовиків; 3) проблеми національних меншин у 1919-1920-х рр. [33]. Порівнюючи політику УНР та радянської влади, колектив науковців відмічав формування УНР демократично-правових засад національного будівництва, які передбачали захист інтересів усіх національностей як основи консолідації українського суспільства. Тоді як більшовики, захопивши владу в Україні, відразу розгорнули кампанію зі скасування законів Директорії, зокрема позбавила національні меншини особливого статусу, а прагнення етнічних спільнот сформувати національні урядові органи відразу ж відхилялися радянською владою [33, с.109].

У 1990-х рр. досить популярним було дослідження невідомих сторінок історії, які ретельно намагалася приховати радянська влада шляхом масових фальсифікацій та знищення джерел. У 1997 р. побачив світ словник-довідник «Українське державотворення: невитребуваний потенціал» за редакцією О.М. Мироненка. У ньому розкривалися особливості внутрішньої та зовнішньої політики державних утворень на території України та одного з ключових напрямків – етнополітичні питання і консолідація суспільства. Особливо потужними представлені розділи про діяльність Міністерства з міжнародних питань УНР, структурних підрозділів Генерального Секретаріату, які опікувалися питаннями російської, польської та єврейської спільнот. На широкій джерельній базі сформовано розділи про політичну організацію окремих меншин в УНР: «Єврейські партії та громади в УНР» та «Польські партії і громади в УНР» [29].

Проблематика розпаду Російської імперії спонукала до переосмислення науковим соціумом основних засад етнополітики. Дослідник В. Верстюк акцентував значну увагу на ключовому значенні національного чинника в розгортанні революційних рухів [8]. Під кутом зору дослідника національне питання відігравало чи не найбільшу роль у зміцненні позицій більшовиків, які використовували в своїй політиці гасло самовизначення народів. З іншого боку, постає питання, чому керівні структури УНР завдали невдачі в урегулюванні міжнародних відносин, хоча їхня робота базувалася в цьому плані на принципах демократії. Відповідь слід шукати у відсутності єдності в таборі українського національно-демократичного руху, що нівелювало будь-які спроби утвердження принципу рівності та взаємозлагоди між національними меншинами. Відсутність єдності в таборі національно-демократичних сил використовували на свою користь більшовики, запропонувавши тезу про «самовизначення народів», якою ніхто із народів колишнього СРСР не скорився аж до його розпаду в 1991 р.

Якщо порівняти період національно-визвольної боротьби українського народу в 1917-1921 рр. і утвердження української держави на початку 1990-х рр. помічаємо в обох випадках посилений вплив Росії на етнонаціональну сферу України і використання російської національної меншини з метою тиску на прийняття важливих внутрішньополітичних рішень вищими державними органами України. Етнічні росіяни активно використовувалися під час нагнітання історії нібито примусової українізації, під

час кризових ситуацій у Криму і на Донбасі, а згодом у 2014 р. під час війни і окупації цих територій.

На жаль поетапне формування агресивної політики Російської Федерації щодо України на півдні і сході залишилося поза увагою цілого покоління дослідників. Загострення соціальної напруги розглядалося ними в кращому випадку як особливості кримськотатарського національного руху або ж у розрізі тогочасних виборчих кампаній та електоральних технологій.

Розкриваючи вплив етнонаціонального чинника на розвиток української революції, а також визначаючи його як одне із завдань, революційних змін, Т.П. Макаренко окреслила концептуальні принципи побудови політики Центральної Ради в справах національних меншин [27]. Відомо, що УНР, яка базувалася на позиціях демократії з ліберальним ухилом, убачала перспективи в гармонізації етнічних відносин, з чим не погоджувалися самостійники. В.О. Котюк продовжив дослідницькі практики стосовно етнонаціональної політики Центральної Ради та її ставлення до національних меншин [24].

Особливе місце в працях сучасних істориків відводиться політико-правовому забезпеченню національних меншин. Порівнюючи особливості етнополітики та законотворчої практики уряду УНР та радянської влади, Л. Рябошапко відмічав відмінності поглядів стосовно національного питання [42], тим самим підтверджуючи тезу авторів монографії «Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект» про повне нівелювання радянською владою національного питання в Україні [33, с. 7-110]. Правові особливості етнополітики в Україні упродовж 1917-1921 рр. розглядає в своїй праці Н.В. Чеботок. Дослідниця вперше проаналізувала та порівняла ключові аспекти правового регулювання етнонаціональної політики в умовах постійної зміни влади на території України [51]. Монографічне дослідження О.В. Антонюка присвячене вивченню історичних особливостей та теоретично-методологічних засад формування етнополітики в Україні, питанням національного будівництва як складного процесу законодавчого забезпечення прав національних меншин [3]. Розвиваючи тезу про формування автономій на основі національно-культурних засад, І.М. Погребинська намагалася розкрити практику європейських країн, а також висвітлити особливості реалізації їх в Україні [36, с.206]. Безумовно її праця має не лише теоретичний характер, спрямований на узагальнення досвіду країн Європи, в цьому ракурсі, а й практичний, якщо враховувати прорахунки минулого для формування сучасної етнонаціональної політики. Серед монографічних видань, присвячених цій проблемі, варто відзначити працю В. Устименка «Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917–1920)», у якій автор відслідковує характерні тенденції в законодавчому забезпеченні національних меншин в умовах громадянського протистояння в Україні та постійної зміни влади [49]. Зважаючи на це, дослідник виокремив не лише правову складову, але й політичну, яка зумовлювала зміну в етнонаціональних відносинах.

Особливе місце в сучасній історіографії посідає праця М.В. Лазаровича «Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз», в якій розкриваються особливості державної етнополітики в Україні, зокрема, особливості співіснування титульної нації та національних меншин, напрямки розвитку місцевого самоврядування та ін. Аналізуючи політико-правове забезпечення національних меншин, автор виокремлює документи, які засвідчують демократичний характер державних організацій: закон «Про національно-персональну автономію» Центральної Ради, імплементація цього закону в Конституцію УНР [25]. Усе це започатковувало формування української політичної нації, яка на сучасному етапі вступає в завершальну фазу. Білоруський дослідник А.П. Грицкевич у монографії «Борьба за Украину» розкриває особливості внутрішньої політики українських урядів, громадських рухів та етнонаціональних процесів, уникаючи крайнощів та зважено вказуючи на тогочасні ключові проблеми державотворення [12].

Етнонаціональні процеси доби Української революції набувають особливих обрисів у працях з історії окремих національних меншин в Україні 1917-1921 рр. Основна увага приділялася польській та єврейській меншинам. Досліджуючи польську меншину в етнополітичних процесах України, О.Я. Калакура відзначав значний її вплив на формування української державності [21, с.114-148]. Автор пояснює це кількома факторами: 1) відновленням незалежності Польщі у 1918 р.; 2) конфліктом Польщі та ЗУНР; 3) Союзом УНР та Польщі. Дослідник стверджує, що уряд Центральної Ради був прихильним до національних меншин, про що свідчить II Універсал. Звісно польський чинник був одним із ключових у формуванні національної політики, на що вказує розвиток польських громадсько-політичних рухів та їхня участь у поваленні централізованої Російської імперії [20, с.104]. Значну прихильність українських урядів до поляків О.Я. Калакура підтверджує документальними свідченнями. Водночас, дослідник зауважив, що гетьманат фактично згорнув усі політичні і громадянські свободи, а також заходи Центральної Ради спрямовані на розвиток національних меншин. Це зумовлювало певні труднощі в діяльності польських товариств на території України [21, с.127].

Проблематика єврейської меншини посідає чільне місце в працях: О.Я. Наймана, В.І. Гусева, В.І. Сергійчука, В.Ф. Солдатенка та ін. Особливу увагу дослідники приділяли діяльності єврейських партій та політиці різних громадських організацій стосовно єврейського населення. Безумовно важливим аспектом дослідження стало вивчення антисемітизму під час революції. Відомо, що в радянській історіографії бійці УНР та повстанці зображувалися як бандити, які вчиняли єврейські погроми. Звісно підстави для існування цієї тези були, оскільки, як відзначав Р. Коваль, населення України (на прикладі Трипілля) досить негативно відносилося до єврейського населення, а отже під час національно-визвольних змагань могли зачіпати їх [22]. Незважаючи на це, військова адміністрація суворо карала за будь-які прояви грабунку чи погромів населення незалежно від національного походження. Мали місце й прецеденти, однак, як відзначав Р. Коваль, це мотивувалося переважно особистісними причинами окремих бійців чи повстанців, що було інколи винятком, ніж правилом. На думку Р. Ковалю, особиста неприязнь до окремих представників єврейської меншини полягала також в їх участі у більшовицькому русі. Тенденційно єврейські дослідники, аналізуючи ці події, звинувачували С. Петлюру, оскільки він як Головний отаман ніс відповідальність за своїх підлеглих. Втім, як зазначає Р. Коваль, вони замовчували основні причини таких негативних дій зі сторони рядових бійців [22, с.153]. У мемуарах ад'ютанта 2-го Запорозького полку Никифора Авраменка згадувалося як про участь Чорних Запорожців у грабунку євреїв, так запобігання ними цих ганебних явищ [1]. Попри заявлений Н. Авраменком антисемітизм чорношличників, командир полку П. Дяченко вів сувору політику, спрямовану проти грабунку та погромів за національною ознакою. У своїх спогадах полковник загадував, що у Богопільлі селяни та козаки були досить незадоволені єврейським населенням, яке допомагало більшовикам. Він зазначав, що лише залізна дисципліна утримувала військових від погромів [18; 1, с.71]. Як бачимо, попри наявність факту погромів, загальна політика військового та адміністративного керівництва була спрямована саме на недопущення проявів антисемітизму.

Не залишилася поза увагою дослідників і праця відомого українського канадського історика Т. Гунчака «Симон Петлюра та євреї», яка побачила світ завдяки Історичній асоціації м. Торонто. Розвідка Т. Гунчака достатньо переконливо руйнує негативні стереотипи в українсько-єврейських відносинах, які десятиліттями створювала радянська історична думка та наголошує на позитивних стосунках і плідній співпраці українців та євреїв [14].

Особливе місце в дослідженні періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. посідає історіографія діаспори, яка презентована працями О. Субтельного [47], С. Плохія [35] та ін. Тенденційно діаспорні дослідники висвітлювали основні причини та наслідки української революції. Здебільшого вони зауважують на негативних наслідках

більшовицької окупації, однак менше уваги приділяють саме помилкам української політичної еліти. Розкриваючи національне питання, О. Субтельний відзначав, що євреї та поляки стали для УНР найбільшими союзниками серед представників національних меншин [47].

Важливим аспектом дослідження подій 1917-1921 рр. стало вивчення українсько-російських відносин. Російські дослідники, зокрема С. Шумов, відзначали особливості боротьби більшовиків з «петлюрівщиною», яка поширювала буржуазні ідеї [52, с.25]. Аналізуючи вітчизняну історіографію, В. Устименко відзначав, що питання російської меншини в Україні упродовж 1917-1921 рр. є не досить розкритим [50, с.83-84], хоча в дисертаційному дослідженні Н.Г. Малярчук вже було піднято низку питань соціально-економічного та культурного життя росіян на Донбасі упродовж 1920-1930-х рр. ХХ ст. [28].

Подальше дослідження окресленої проблематики становить науковий інтерес під кутом зору з'ясування соціально-політичних, ідеологічних підвалин, які закладалися більшовиками для політизації національних меншин Україна в майбутньому. Уже на початку ХХІ ст. російською стороною активно підтримувався сепаратистський характер автономістських тенденцій у діяльності деяких національних меншин, зокрема російської та угорської. Російська федерація фінансувала діяльність на території України проросійських політичних сил, які вимагали визнання росіян на рівні з українцями державною нацією, запровадження подвійного громадянства, збереження спільного інформаційного простору з РФ, розширеної підтримки української православної церкви Московського Патріархату. Нещодавнє отримання Томосу Православною церквою України – це ще один крок до утвердження незалежної Української держави.

Водночас окупація Російською федерацією Криму, війна проти України на Донбасі, на думку В. Ткаченка, є великим моментом істини, коли нація звільняється від забобонів лицемірної пропаганди «старшого брата» і починає бачити світ у його справжніх вимірах... Формується новий тип українця, підготовленого до суворих історичних випробувань, здатного протистояти національним і геополітичним викликам [48, с.25].

Вагомим є внесок польських наукових і архівних інституцій в оприлюднення документальних свідчень щодо поляків України та польсько-українських взаємин у ХХ ст., зокрема, йдеться про п'ятитомний збірник документів, підготовлений Південно-східним науковим інститутом в Перемишлі за редакцією С.Стемпеня і О.Рубльова «*Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów cz.1: lata 1917–1939*».

Помітно актуалізувалися дослідження з етнополітичної проблематики в період підготовки до відзначення 100-річчя від початку Української революції. У цей час дослідниками Інституту історії України НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України підготовлено низку праць, які розкривають нові аспекти політичної історії України, водночас поглиблюючи науковий дискурс з проблематики національних меншин.

Отже, науковий дискурс з проблем національних меншин доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. засвідчив значний інтерес науковців до цієї проблематики. Через тривалу ідеологічну заангажованість, брак неупереджених досліджень з питань національних меншин в Україні впродовж 1921-1991 рр., в нових реаліях відродження української державності нарізла потреба в переосмисленні ключових сторінок історії українського державотворення з урахуванням розширеного доступу до джерельної бази та методологічного інструментарію ХХІ ст. Сучасні дослідники відзначають демократизм державних органів влади УНР та ЗУНР у вирішенні національного питання та консолідації української політичної еліти. Незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень, окреслена проблематика на сьогоднішній день потребує поглиблених розвідок з багатьох аспектів етнонаціональної політики того періоду, зокрема, особливостей національних рухів окремих етнічних спільнот та їх політичної спрямованості, а також під кутом зору історичного досвіду українського державотворення

1917-1921 рр. та його уроків для сучасного етапу на основі розбудови Українською державою європейських цивілізаційних цінностей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко Н. Спомини запорожця: документальне видання. Київ: Темпора, 2007. 456 с.
2. Антонов-Овсиенко В. А. Записки о гражданской войне в 4 Т. Москва-Ленинград, 1924–1933. 343 с.
3. Антонюк В. О. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. Монографія. Київ, 1999. 282 с.
4. Бевз Т. Національне питання в діяльності Української партії соціалістів-революціонерів. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 37-46.
5. Білян П. Я. Історіографія Української революції 1917 – початку 1918 рр. Автореферат на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Львів., 2001. 19 с.
6. Бош Є. Год борьбы. Москва, 1925.
7. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник / Відп. редактор Курас І. Ф. Київ, 1987. 632 с.
8. Верстюк В. Українська Центральна Рада. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2007/2/2.pdf>
9. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [липень 1917 р. – грудень 1919 р.]). 2008. 797 с.
10. Горбань Т. Етнополітика Української Центральної Ради. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 30-37.
11. Гошуляк А. До питання про національну політику УНР доби Директорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 110-116.
12. Грицкевич А. П. Борьба за Украину 1917–1921. Минск, 2011. 528 с.
13. Грушевський М.С. На Всеукраїнський з'їзд. Грушевський Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. Редкол. П. Сохань (гол. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2007. Т.4. Кн.1. С. 11-12.
14. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. Київ, 1993. 48 с.
15. Гусев В. Закон Центральної Ради «Про персонально-національну автономію»: передумови, історія прийняття та наслідки. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 72-80.
16. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. 352 с.
17. Дорошенко М. Стежками холоднороськими: спогади 1918-1923. Філадельфія, 1973. 220 с.
18. Дяченко П.Г. Чорні Запорожці. Спомини Командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. Київ: Стікс, 2010. 448 с.
19. История Украинской ССР. В двух томах. Київ, 1969. Т.2. 900 с.
20. Калакура О. Польський чинник у діяльності Центральної Ради. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 103-110.
21. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. Київ: Знання України, 2007. 508 с.
22. Коваль Р. Отаман Зелений. Історичний нарис. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр» Кам'янець-Подільський: ПП «Аксіома». 560 с.
23. Конашевич В. Д. Чотири Універсали. Київ, 1990. 15 с.

24. Котюк В. О. Етнонаціональна політика Центральної Ради та Директорії Української Народної Республіки. Автореф. ... канд. іст. наук. Київ, 2011. 20 с.
25. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз. Монографія Тернопіль: ТНЕУ, 2013 760 с.
26. Макаренко Н. Проблема політико-правового становища національних меншин в УНР (1917-1918 рр.): за матеріалами періодичної преси. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 80-86.
27. Макаренко Т. П. Політика Української Центральної Ради щодо національних меншин (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Автореф. ... канд. іст. наук. Луганськ, 2008. 20 с.
28. Малярчук Н. Г. Росіяни в Донбасі (20-30 рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2006. 19 с.
29. Мироненко О. М., Римаренко Ю. І. та ін. Українське державотворення: не витребуваний потенціал. Словник-довідник. Київ, 1997. 559 с.
30. Нариси історії української революції 1917-1921 років / За ред. В.А. Смолія. Нац. акад. наук України, Кн. 1. 2011. 390 с.
31. Нариси історії української революції 1917-1921 років / За ред. В.А. Смолія. Нац. акад. наук України, Кн. 2. 2012. 464 с.
32. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 1999. Вип. 8. 200 с.
33. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / За ред. І.Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД, 2000. 356 с.
34. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920): документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. Київ: Темпора, 2007. 608 с.
35. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016. 496 с.
36. Погребинська І. М. Ідеали і реальність. Нариси з історії національно-культурної автономії в країнах Центральної і Східної Європи. Київ, 2010.
37. Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. Київ, 2000. 447 с.
38. Рафальський О. Поняття національна меншина в етнополітичному дослідженні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 176-184.
39. Романчук О. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. Київ, 1990. 64 с.
40. Рубач М. А. Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 року на Україні. Літопис революції 1930. №5. С. 5-99
41. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ, 1999. 320 с.
42. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні 1917–1920 років. Автореферат дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01 Теорія та історія держави і права. Історія політ. і правових вчень Харків, 2002. 28 с
43. Скрипник М. Начерк історії пролетарської революції на Україні: Короткий нарис. Київ, 1923 С. 76-116.
44. Солдатенко В. Ф. Українська революція і етнонаціональні відносини: проблеми дослідження (1918–1920 рр.). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Київ, 1999. С. 3-21.
45. Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917-1920 рр. Київ, 2017. 748 с.

46. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія. Київ, 1999. 976 с.
47. Субтельний О. Україна. Історія. Київ, 1991. 512 с.
48. Ткаченко В.М. Росія: ідентичність агресора: монографія. К.ВУ академія. 2016. С. 25.
49. Устименко В. М. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917–1920): Інститут історії НАН України. Київ, 2010. 144 с.
50. Устименко В. Національні меншини в період Української революції 1917–1921 рр.: історіографічні нотатки. Проблеми вивчення Української революції 1917–1921 рр. 2016. Вип. 12. С. 61–91.
51. Чеботок Н. В. Законодавче забезпечення етнонаціональної політики в Україні 1917–1921 рр. Маріуполь, 2005. 185 с.
52. Шумов С. Петлюровщина. Москва, 2005. 256 с.
53. Щетиніна Т. Виникнення та діяльність громадсько-політичних об'єднань національних меншин в Україні (березень–травень 1917 р.). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 1999. С. 21–30.
54. Яворський М. Проблема української національно-демократичної революції 1917 / Червоний шлях. 1927. №1–4.

REFERENCES

1. Avramenko, N. (2007). *Spomy`ny` zaporozhchya: dokumental`ne vy`dannya [Remarks of the Zaporozhye: a documentary publication]*. Kyiv: Tempora. 456. [in Ukrainian].
2. Antonov-Ovsiyenko, V. A. (1924–1933). *Zapy`sky` o grazhdanskoj vojne [Notes on the Civil War]*. 4. 343. [in Ukrainian].
3. Antonyuk, V. O. (1999). Formuvannya etnopolity`ky` Ukrayins`koyi derzhavy`: istory`chni ta teorety`ko-metodologichni zasady` [Formation of Ethnopolitics of the Ukrainian State: Historical and Theoretical-Methodological Foundations]. *Monografiya* [Monograph]. Kyiv. 282. [in Ukrainian].
4. Bevz, T. (1999). Nacional`ne py`tannya v diyal`nosti Ukrayins`koyi partiyi socialistiv-revolucioneriv [The National Question in the Work of the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionary]. *Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 37–46. [in Ukrainian].
5. Bilyan, P. Ya. (2001). Istoriohografiya Ukrayins`koyi revolyuciyi 1917 – pochatku 1918 rr. [Historiography of the Ukrainian Revolution of 1917 - early 1918]. *Avtoreferat na здобуття nauk. stupenya kand. ist. nauk* [Abstract for the achievement of sciences. Degree Candidate is sciences]. L`viv. 19. [in Ukrainian].
6. Bosh, Ye. (1925). God bor`bi [Year of struggle]. M. [in Ukrainian].
7. Vely`ky`j Zhovten` i gromadyans`ka vijna na Ukrayini [Great October and civil war in Ukraine]. (1987). *Ency`klopedy`chny`j dovidny`k* [Encyclopedic Reference]. Vidp. redaktor Kuras I. F. [Repr. editor Kuras I.FK]. Kyiv. 632. [in Ukrainian].
8. Verstyuk, V. Ukrayins`ka Central`na Rada [The Ukrainian Central Rada]. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2007/2/2.pdf> [in Ukrainian].
9. Vy`nny`chenko, V. (2008). Vidrodzhennya nacyi (Istoriya ukrayins`koyi revolyuciyi [marecz` 1917r. – gruden` 1919 r.]) [Revival of the Nation (History of the Ukrainian Revolution [dated 1917 - December 1919])]. 797. [in Ukrainian].
10. Gorban, T. (1999). Etnopolity`ka Ukrayins`koyi Central`noyi Rady` [Ethnopolitics of the Ukrainian Central Rada]. *Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes to the Institute for Political and

- Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 30-37. [in Ukrainian].
11. Goshulyak, A. (1999.). Do py`tan`nya pro nacional`nu polity`ku UNR doby` Dy`rektoriyi. [To the question of the national policy of the UNR of the Directorate of the day]. *Naukovi zapys`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen`im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine.]. Kyiv. 110-116. [in Ukrainian].
 12. Gry`czkevych, A. P. (2011). Bor`ba za Ukray`nu 1917–1921 [The struggle for Ukraine 1917-1921]. *My`nsk* [Minsk]. 528.
 13. Grushevs`ky`j, M.S. (2007). Na Vseukrayins`ky`j z`yizd. Grushevs`ky`j My`xajlo Sergijovy`ch [At the All-Ukrainian Congress. Grushevsky Mikhail Sergeevich]. *Tvory` u 50 t. Redkol. P. Soxan` (gol. red.), Ya. Dashkevych, I. Gy`ry`ch ta in* [Works: 50 tons Redcock. P Sokhan (Editorial Board), Ya. Dashkevich, I. Girich and others]. *L`viv: Vy`davny`czstvo «Svit»* [Lviv: Svit Publishing House]. .4. 1. 11-12. [in Ukrainian].
 14. Gunchak, T. (1993). Sy`mon Petlyura ta yevreyi [Simon Petliura and Jews]. Kyiv. 48. [in Ukrainian].
 15. Gusyev, V. (1999). Zakon Central`noyi Rady` «Pro personal`no-nacional`nu avtonomiyu»: peredumovy`, istoriya pry`jnyattya ta naslidky` [The Law of the Central Rada «On Personal-National Autonomy»: Preconditions, History of Acceptance and Consequences]. *Naukovi zapys`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen`im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 72-80. [in Ukrainian].
 16. Doroshenko, D. (2002). Istoriya Ukrayiny`, 1917-1923 [History of Ukraine, 1917-1923]. *V 2-x t.: Dokumental`no-naukove vy`dannya. Uporyad.: K.Yu. Galushko* [In 2 t .: Documentary-scientific edition / Order: K.Yu. Galushko]. K.: Tempora. 352. [in Ukrainian].
 17. Doroshenko, M. (1973). Stezhkamy` xolodnoyars`ky`my`: spogady` 1918-1923. [By the cold-water ways: memories of 1918-1923.]. *Filadel`fiya* [Philadelphia]. 220.
 18. Dyachenko, P.G. (2010). Chorni Zaporozhci. Spomy`ny` Komandy`ra 1-go kinnogo polku Chorny`x zaporozhciv Armiyi UNR [Black Zaporozhye Remarks by the Commander of the 1st Cavalry Regiment of the Black Cossacks of the UPR Army]. Kyiv: *Stiks* [Styx]. 448. [in Ukrainian].
 19. Y`story`ya Ukray`nskoj SSR [History of the Ukrainian SSR]. (1969). *V 2-x tomakh* [In two volumes]. Kyiv. 2. 900. [in Ukrainian].
 20. Kalakura, O. (1999). Pol`s`ky`j chy`nny`k u diyal`nosti Central`noyi Rady` [The Polish factor in the activities of the Central Council]. *Naukovi zapys`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen`im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 103-110. [in Ukrainian].
 21. Kalakura, O. (2007). Polyaky` v etnopolity`chny`x procesax na zemlyax Ukrayiny` u XX stolitti [Poles in ethnopolitical processes on the lands of Ukraine in the twentieth century]. Kyiv: *Znannya Ukrayiny`* [Knowledge of Ukraine]. 508. [in Ukrainian].
 22. Koval`, R. Otaman Zeleny`j [Otaman Zeleny]. *Istory`chny`j nary`s*. [Historical essay.]. *Biblioteka Istory`chnogo klubu «Xolodny`j Yar»* [Library of the Historical Club «Kholodny Yar»]. *Kam`yanecz`-Podil`s`ky`j: PP «Aksioma»*. [Kamyanets-Podilsky: PP «Axioma»]. 560. [in Ukrainian].
 23. Konashevych, V. D. (1990). Choty`ry` Universal`y` [Four Universals]. Kyiv. 15. [in Ukrainian].
 24. Kotyuk, V. O. (2011). Etnonacional`na polity`ka Central`noyi Rady` ta Dy`rektoriyi Ukrayins`koyi Narodnoyi Respubliky` [Ethnonational policy of the Central Council and the Directory of the Ukrainian People's Republic]. *Avtoref. ... kand. ist. nauk*. [Author's abstract. ... Candidate is sciences]. Kyiv. 20. [in Ukrainian].

25. Lazarovy`ch, M. V. (2013). Etnopolity`ka ukrayins`koyi vladyy` doby` nacional`no-vy`zvol`ny`x zmagan` 1917–1921 rokiv: komparaty`vny`j analiz [Ethnopolitics of the Ukrainian government during the period of national liberation struggles of 1917-1921: comparative analysis]. Monografiya [Monograph]. Ternopil`: TNEU, 760. [in Ukrainian].

26. Makarenko, N. (1999). Problema polity`ko-pravovogo stanovy`shha nacional`ny`x menshy`n v UNR (1917-1918 rr.): za materialamy` periody`chnoyi presy` [The problem of the political and legal status of national minorities in the UPR (1917-1918): on the materials of the periodical press]. *Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 80-86. [in Ukrainian].

27. Makarenko, T. P. (2008). Polity`ka Ukrayins`koyi Central`noyi Rady` shhodo nacional`ny`x menshy`n (berezen` 1917 – kviten` 1918 rr.) [Policy of the Ukrainian Central Rada on National Minorities (March 1917 - April 1918)]. *Avtoref. ... kand. ist. nauk* [Author's abstract. ... Candidate is sciences]. Lugans`k. 20. [in Ukrainian].

28. Malyarchuk, N. G. (2006). Rosiyany` v Donbasi (20-30 rr. XX st.) [Russians in the Donbass (20-30 years of the XX century)]. *Avtoref. dy`s. ... kand. ist. nauk* [Author's abstract. dis ... Candidate is sciences]. Donecz`k. 19. [in Ukrainian].

29. My`ronenko, O. M., Ry`marenko Yu. I. ta in. (and others) (1997). Ukrayins`ke derzhavotvorenniya: ne vy`trebuvany`j potencial [Ukrainian state-building: not demanded potential]. *Sloyny`k-dovidny`k* [Dictionary-directory]. Kyiv. 559. [in Ukrainian].

30. Nary`sy` istoriyi ukrayins`koyi revolyuciyyi 1917-1921 rokiv [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917-1921]. (2011). / (Ed.) Za red. V.A. Smoliya. *Nacz. akad. nauk Ukrayiny`* [National acad. Sciences of Ukraine]. 1. 390. [in Ukrainian].

31. Nary`sy` istoriyi ukrayins`koyi revolyuciyyi 1917-1921 rokiv [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917-1921]. (2012). / (Ed.) Za red. V.A. Smoliya. *Nacz. akad. nauk Ukrayiny`* [National acad. Sciences of Ukraine]. 2. 464. [in Ukrainian].

32. Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny` [Scientific notes of the Institute of Political and Ethnic Studies I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. (1999). 8. 200. [in Ukrainian].

33. Nacional`ni menshy`ny` Ukrayiny` u XX stolitti: polity`ko-pravovy`j aspekt [National Minorities of Ukraine in the Twentieth Century: Political and Legal Aspect]. (2000). (Ed.) Za red. I.F. Kurasa. Kyiv: *IPiEND*,. 356. [in Ukrainian].

34. Omel`yanovy`ch-Pavlenko, M. (Order). (2007). Spogady` komandarma (1917-1920): dokumental`no-xudozhnye vy`dannya [Memoirs of the commander-in-chief (1917-1920): documentary-artistic edition]. Uporyad.: M. Koval`chuk. Kyiv: Tempora. 608. [in Ukrainian].

35. Ploxij, S. (2016). Brama Yevropy` [Gram of Europe]. *Istoriya Ukrayiny` vid skifs`ky`x voyen do nezalezhnosti* [History of Ukraine from Scythian wars to independence]. Xarkiv. 496. [in Ukrainian].

36. Pogreby`ns`ka, I. M. (2010). Idealy` i real`nist` [Ideals and reality]. *Nary`sy` z istoriyi nacional`no-kul`turnoyi avtonomiyi v krayinax Central`noyi i Sxidnoyi Yevropy`* [Essays on the history of national-cultural autonomy in the countries of Central and Eastern Europe]. Kyiv. [in Ukrainian].

37. Rafal`s`ky`, O. O. (2000). Nacional`ni menshy`ny` Ukrayiny` u XX stolitti: Istoriografichny`j nary`s [National minorities of Ukraine in the twentieth century: historiographical essay]. Kyiv. 447. [in Ukrainian].

38. Rafal`s`ky`j, O. (1999). Ponyattya nacional`na menshy`na v etnopolity`chnomu doslidzhenni [The concept of a national minority in ethnopolitical research]. *Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes of the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 176-184. [in Ukrainian].

39. Romanchuk, O. (1990). Ul'ty'matum [Ultimatum]. *Xronika odnogo konfliktu mizh Radnarkomom RRFSSR i Central'noyu Radoyu* [Chronicle of one conflict between the Council of People's Commissars of the RSFSR and the Central Rada]. Kyiv. 64. [in Ukrainian].
40. Rubach, M. A. Proty` reviziyi bil'shovy`cz`koyi sxemy` rushijny`x sy`l ta xarakteru revolyuciyi 1917 roku na Ukrayini [Against the revision of the Bolshevik scheme of driving forces and the nature of the 1917 revolution in Ukraine]. *Litopy`s revolyuciyi 1930* [Chronicle of the Revolution of 1930]. 5. 5-99. [in Ukrainian].
41. Rubl'ov, O. S., Reyent O. P. (1999). Ukrayins`ki vy`zvol`ni zmagannya 1917–1921 rr. [Ukrainian liberation competitions 1917-1921]. Kyiv, 320. [in Ukrainian].
42. Ryaboshapko, L. (2002). Pravove stanovy`shhe nacional`ny`x menshy`n v Ukrayini 1917–1920 rokiv [Legal status of national minorities in Ukraine in 1917-1920]. *Avtoreferat dy`s. d-ra yury`d. nauk : 12.00.01 Teoriya ta istoriya derzhavy` i prava* [Dissertation diss. Dr. Lawr. Sciences: 12.00.01 Theory and history of state and law]. *Istoriya polit. i pravovy`x vchen`* [History flight. and legal doctrines]. Xarkiv. 28. [in Ukrainian].
43. Skry`pny`k, M. (1923). Nacherk istoriyi proletars`koyi revolyuciyi na Ukrayini: Korotky`j nary`s [Outline of the history of the proletarian revolution in Ukraine: A brief essay]. Kyiv. 76-116. [in Ukrainian].
44. Soldatenko, V. F. (1999). Ukrayins`ka revolyuciya i etnonacional`ni vidnosy`ny`: problemy` doslidzhennya (1918–1920 rr.) [Ukrainian Revolution and Ethnonational Relations: Problems of Research (1918-1920 biennium)]. *Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`* [Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I. F. Kuras, National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 3-21. [in Ukrainian].
45. Soldatenko, V.F. (2017). Demiurgy` revolyuciyi: nary`s partijnoyi istoriyi Ukrayiny` 1917-1920 rr. [Demiurges of the Revolution: An Essay on the Party History of Ukraine 1917-1920]. Kyiv. 748. [in Ukrainian].
46. Soldatenko, V.F. (1999). Ukrayins`ka revolyuciya. Istory`chny`j nary`s [The Ukrainian revolution. Historical essay]. *Monografiya* [Monograph]. Kyiv. 976. [in Ukrainian].
47. Subtel`ny`j, O. (1991). Ukrayina. Istoriya [Ukraine. History]. Kyiv. 512. [in Ukrainian].
48. Tkachenko, V.M. (2016.). Rosiya: identy`chnist` agresora [Russia: the identity of the aggressor: the monograph]. *Monografiya* [Monograph]. Kyiv.VU akademiya [VU Academy]. 25. [in Ukrainian].
49. Usty`menko, V. M. (2010). Etnonacional`na polity`ka yak faktor derzhavotvorennya v Ukrayini (1917–1920) [Ethnonational Policy as a Factor of State Creation in Ukraine (1917-1920)]. *Insty`tut istoriyi NAN Ukrayiny`* [Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 144. [in Ukrainian].
50. Usty`menko, V. (2016). Nacional`ni menshy`ny` v period Ukrayins`koyi revolyuciyi 1917-1921 rr.: istoriografichni notatky` [National Minorities during the Ukrainian Revolution of 1917-1921: Historiographical Notes]. *Problemy` vy`vchennya Ukrayins`koyi revolyuciyi 1917-1921 rr.* [Problems of studying the Ukrainian revolution of 1917-1921]. 12. 61-91. [in Ukrainian].
51. Chebotok, N. V. (2005). Zakonodavche zabezpechennya etnonacional`noyi polity`ky` v Ukrayini 1917–1921 rr. [Legislative support of ethno-national policy in Ukraine in 1917-1921]. Mariupol`. 185. [in Ukrainian].
52. Shumov, S. (2005). Petlyurovshhy`na [Petlyurivschina]. Moskva [Moscow]. 256. [in Ukrainian].
53. Shhety`nina, T. (1999). Vy`ny`knennya ta diyal`nist` gromads`ko-polity`chny`x ob`yednan` nacional`ny`x menshy`n v Ukrayini (berezen`-traven` 1917 r.) [The emergence and activity of public-political associations of national minorities in Ukraine (March-May 1917)]. *Naukovi zapy`sky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I. F. Kurasa NAN*

Ukrayiny` [Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies. I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 21-30. [in Ukrainian].

54. Yavors`ky`j, M. (1927). Problema ukrayins`koyi nacional`no-demokraty`chnoyi revolyuciyi 1917 [The Problem of the Ukrainian National-Democratic Revolution 1917]. *Chervony`j shlyax* [Red Road]. 1-4. [in Ukrainian].

Одержано 13.10.2018.